

ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΣΕΙΣΜΟΥΣ

Erzincan, Marmara (Τουρκία) - Ζάκυνθος - Καλαμάτα - Κόρινθος
Αθήνα (Νέα Ερυθραία, Κηφισιά, Μον Παρνές) - Σκόπια - Κωνσταντινούπολη - Χίος
Κως - Ιερισσός - Σαντορίνη - Βόλος - Θεσσαλονίκη - Γρεβενά, Κοζάνη (Δυτική Μακεδονία)

εκδόσεις
βόλος

Εικόνα και ύλη: Οι σεισμοί του 1995 και η αποκατάσταση των μνημείων στη Δυτική Μακεδονία

της Κλεοπάτρας Θεολογίδου*

Οι σεισμοί του 1995 στη Δυτική Μακεδονία προκάλεσαν εκτεταμένες καταστροφές, ιδιαίτερα στους νομούς Γρεβενών και Κοζάνης. Σε μια ακόμα περιοχή της Ελλάδας, εξαιτίας σεισμών, το τοπίο άλλαξε δραματικά σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν οι σεισμοί είναι το πραγματικό αίτιο για τις απότομες αυτές αλλαγές ή άλλοι λόγοι, όπως η αντίληψη και οι ανάγκες της κάθε εποχής που οδηγούν σε ζητούμενα για άλλες μορφές οργάνωσης πόλεων και οικισμών, και η στάση της εκάστοτε κοινωνίας στην αρχιτεκτονική κληρονομιά, σε συνδυασμό και με τις αξίες που της αποδίδουν. Η ποιότητα των κατασκευών και ιδιαίτερα των μη επώνυμων κτιρίων και η εύλογη ανασφάλεια που προκαλούν, αποτελεί μια άλλη παράμετρο, η οποία, σε συνδυασμό με την έλλειψη έρευνας για τα χαρακτηριστικά και τις αντοχές τους και τα σύγχρονα πρότυπα κατοίκησης, οδηγεί συχνά στη θυσία πολλών κτιρίων, χωρίς σοβαρά προβλήματα.

Είναι γεγονός ότι η συζήτηση για τη διατήρηση και προστασία συνόλων που δεν συνδέονται με επώνυμα μνημεία άρχισε με αρκετή καθυστέρηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μόλις μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όταν μεγάλα τμήματα ιστορικών κέντρων ευρωπαϊκών πόλεων καταστρέφονται από τους βομβαρδισμούς¹. Η συζήτηση μεταφέρεται και στην Ελλάδα και το 1973 διοργανώνεται από το ΤΕΕ, σε συνεργασία με το ICOMOS, συμπόσιο, στο οποίο διατυπώνονται ενδιαφέρουσες απόψεις². Παράλληλα, το ενδιαφέρον για τη νεότερη αρχιτεκτονική κληρονομιά και για την παραδοσιακή αρχιτεκτονική εκδηλώθηκε στην Ελλάδα με μεγάλη καθυστέρηση και συνδέθηκε κυρίως με την τουριστική ανάπτυξη. Δεν εφαρμόστηκε όμως ποτέ μια αποτελεσματική πολιτική προστασίας, με παράλληλες υποστηρικτικές δράσεις σε επίπεδο συστηματικής γνώσης και ενημέρωσης που θα όριζε τα πλαίσια των επεμβάσεων, θα ενθάρρυνε την προστασία και θα έδινε λύσεις σε χρόνια προβλήματα, είτε σε σύνολα είτε σε ιστορικά κτίρια. Ενδιάμεσα, και σε κρίσιμες καταστάσεις, όπως είναι οι σεισμοί, οι επιλογές που έγιναν οδήγησαν στην καλλιέργεια μιας συγκεκριμένης νοοτροπίας που αντιμετώπισε τους σεισμούς, ύστερα από τον πανικό και τον πόνο των πρώτων ημερών, ως ευκαιρία. Ευκαιρία για τη διαπλάτυνση δρόμων, ευκαιρία για ανοικοδόμηση, προσδοκία για το νέο, για καλύτερες συνθήκες κατοίκησης, οι οποίες συνδέθηκαν με νέες κατασκευές.

Η στάση αυτή εκδηλώθηκε, τηρουμένων των αναλογιών, και στην περίπτωση των σεισμών στη Δυτική Μακεδονία. Μέσα από παραδείγματα αποκατάστασης βλαβέντων μνημείων από τους σεισμούς του 1995, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι σεισμοί εξήραν μια ήδη επιβαρημένη κατάσταση. Παραδοσιακές κατασκευές, αν και σε κακή κατάσταση, συμπεριφέρθηκαν ικανοποιητικά και πολλές από αυτές επισκευάστηκαν, χωρίς δαπανηρές επεμβάσεις.

Οι σεισμοί στη Δυτική Μακεδονία

Το Σάββατο 13 Μαΐου 1995, ώρα 11:47, οι νομοί Κοζάνης και Γρεβενών επλήγησαν από σεισμό μεγέθους 6,6 R, διάρκειας 20 sec. Η ώρα και η ημέρα ήταν ο λόγος που δεν θρηνήσαμε θύματα. Τον κύριο σεισμό ακολούθησαν πολλοί μετασεισμοί. Ο σεισμός χαρακτηρίστηκε από τους ειδικούς ως σεισμός-έκπληξη, καθώς η περιοχή χαρακτηριζόταν ως μη σεισμογόνος και μη σεισμόπληκτη. Ο προηγούμενος σεισμός που θεωρήθηκε ότι έπληξε την περιοχή ήταν εκείνος του 896 μ.Χ., εκτιμούμενου μεγέθους 6 R και είχε επίκεντρο τη Βέροια. Ο πρόσφατος σεισμός επηρέασε έντονα μια ζώνη μήκους 50 km και πλάτους 20 km με κατεύθυνση από το Ρύμνιο Κοζάνης προς το Παλαιοχώρι και τη Σαρακήνα Γρεβενών και προκάλεσε πολλές ζημιές σε κτίρια, δίκτυα, υποδομές και μνημεία. Από το σεισμό επηρεάστηκε ακόμα μια ευρύτερη περιοχή σε όλη τη Δυτική Μακεδονία, με πολύ μικρότερης όμως κλίμακας προβλήματα. Μέσα σε μια πενταετία από τον σεισμό, το τοπίο ανατράπηκε, ιδιαίτερα στους Ν. Γρεβενών και Κοζάνης. Οικισμοί με παραδοσιακό χαρακτήρα άλλαξαν ριζικά εικόνα, ενώ στην πόλη της Κοζάνης, οι ελάχιστες μαρτυρίες από κατοικίες της νεώτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εξαφανίστηκαν.

Οι ταχύτερες αυτές αλλαγές στον δομημένο χώρο θέτουν για μια ακόμα φορά το ερώτημα εάν οι εκτεταμένες κατεδαφίσεις παραδοσιακών κυρίως κτιρίων, αλλά και ναών και μοναστηριακών συγκροτημάτων ήταν αναγκαίες, λόγω ετοιμορροπίας, ή αντανακλούν την στάση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας στην αρχιτεκτονική μας κληρονομιά.

Τα μνημεία των νομών Γρεβενών και Κοζάνης

Οι νομοί Γρεβενών και Κοζάνης διασώζουν ένα σημαντικό αριθμό βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων, όπως ναούς, μοναστηριακά συγκροτήματα, αρχοντικά και κάστρα, τα οποία είναι είτε ενταγμένα σε οικισμούς, είτε διάσπαρτα στην ύπαιθρο. Ξεχωρίζουν οι βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί της Αιανής και του Βελβεντού Κοζάνης, που συνιστούν ιδιαίτερα σύνολα, το κάστρο των Σερβίων στα όρια της σύγχρονης πόλης και οι βυζαντινοί ναοί μέσα σε αυτό, το μοναστήρι της Ζάβορδας και το παρακείμενο ασκηταριό του Οσίου Νικάνορα, τα αρχοντικά της Σιάτιστας και της Εράτυρας, τα παλαιότερα των οποίων χρονολογούνται στις αρχές του 18ου αιώνα και μεμονωμένα αρχοντικά του 18ου αιώνα στην Κοζάνη.

Ανάμεσα στους οικισμούς με παραδοσιακό χαρακτήρα ξεχωρίζουν η Σιάτιστα και η Εράτυρα, ενώ πλήθος οικισμών με κύρια απασχόληση τη γεωργία και

την κτηνοτροφία διατηρούσαν, μέχρι τους σεισμούς, σημαντικό αριθμό λιθόκτιστων κατοικιών με τα προσκτίσματά τους, οι οποίες καθόριζαν σε αρκετό ποσοστό την εικόνα τους. Πόλεις, όπως η Κοζάνη και κωμοπόλεις, όπως τα Σέρβια και η Αιανή είχαν αλλάξει προ πολλού τον χαρακτήρα τους για ποικίλους λόγους.

Τα υλικά κατασκευής, είναι η πέτρα και το ξύλο. Αργολιθοδομές, ενισχυμένες με ξύλινα ζωνάρια είναι ο κανόνας και συνδυαστικό υλικό οι πηλοκονίες, ενώ σπανιότερα συναντάται και ασβεστοκονίαμα, στους ναούς της βυζαντινής κυρίως περιόδου. Τα περισσότερα κτίρια είναι ξυλόστεγα. Η ποιότητα της κατασκευής διαφέρει και συνδέεται με την εποχή της κατασκευής και τον χαρακτήρα του κτιρίου. Οι βυζαντινοί ναοί και τα κάστρα της ίδιας εποχής είναι, κατά κανόνα, πιο προσεγμένες κατασκευές, ακολουθούν τα αρχοντικά που συνδέονται με την ευμάρεια και τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα των ιδιοκτητών τους, ενώ η ποιότητα κατασκευής στους μεταβυζαντινούς ναούς δεν διαφέρει ουσιαστικά από τις λαϊκές και τις αγροτικές κατοικίες. Εξάιρεση αποτελούν οι χαρακτηριστικές τρίκλιτες βασιλικές του 19ου αιώνα, όταν οι συνθήκες στην οθωμανική αυτοκρατορία επιτρέπουν στους χριστιανικούς πληθυσμούς να προβάλλουν τα σύμβολα της πίστης τους. Εσωτερικά, οι βυζαντινοί και οι μεταβυζαντινοί ναοί και τα αρχοντικά κοσμούνται με τοιχογραφίες και ξυλόγλυπτες κατασκευές.

Οι βλάβες από τους σεισμούς και τα αίτιά τους

Οι σεισμοί προκάλεσαν εκτεταμένες καταστροφές, όχι μόνο στις παραδοσιακές αλλά και στις σύγχρονες κατασκευές. Ρηγματώσεις, παραμορφώσεις, μερικές ή και ολικές καταρρεύσεις μεγάλων τμημάτων των ανωδομών ήταν η εικόνα των βλαβών, η οποία, όπως ήταν αναμενόμενο, οδήγησε σε ανασφάλεια ως προς την συμπεριφορά των παραδοσιακών κατασκευών σε ανάλογες δυναμικές καταπονήσεις.

Οι βλάβες όμως που προκλήθηκαν, πέρα από το κύριο αίτιο του σεισμού και τη γεωγραφική θέση των κτιρίων σε σχέση με το ρήγμα, είχαν τα βαθύτερα αίτιά τους. Τα αίτια μπορούν να συνοψισθούν, ως εξής:

Η εγκατάλειψη και η σταδιακή ερείπωση μπορεί να χαρακτηριστεί ως το πρωταρχικό αίτιο. Τα παραδείγματα είναι πάρα πολλά, θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι αποτελούσαν, προ των σεισμών, τον κανόνα στην

1. Κάστρο Σερβίων. Γωνιακός πύργος στην Ακρόπολη.

περιοχή αυτή, καθώς τα μνημεία, στην πλειοψηφία τους, παρά την επίσημη κρατική προστασία, δεν ετύγγχαναν ιδιαίτερης φροντίδας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το βυζαντινό κάστρο των Σερβίων (εικ. 1), του οποίου τα αρχαιότερα τμήματα ανάγονται πιθανόν στον 11ο αιώνα³. Χρόνια εγκαταλειμμένο και ερειπωμένο από τον χρόνο, τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες και την ανθρώπινη δράση, παρόλα αυτά, στον σεισμό συμπεριφέρθηκε ικανοποιητικά με μικρές απώλειες που συνοψίζονται σε πτώσεις λίθων και μία μόνο κατάρρευση τμήματος σε έναν πύργο της Ακρόπολης. Άλλα παραδείγματα είναι οι ναοί της Παναγίας Ρυμνίου (16ος αιώνας) και ο Άγ. Γεώργιος Γουλών (15ος αιώνας) στους οποίους κατέρρευσαν οι στέγες συμπαρασύροντας τμήματα της ανωδομής τους. Η Παναγία βρίσκεται έξω από τον οικισμό, ενώ ο Άγ. Γεώργιος ουσιαστικά εγκαταλείφθηκε όταν δίπλα του κτίσθηκε νέος ναός, μία συνήθης πρακτική.

Η ελλιπής ή πλημμελής συντήρηση, ως απόρροια της εγκατάλειψης, και η μη έγκαιρη αντιμετώπιση των προβλημάτων που εμφάνιζαν ήταν βασικό αίτιο των εκτεταμένων βλαβών που παρουσιάστηκαν. Τα περισσότερα μνημεία στην πλειοψηφία τους παρουσίαζαν πριν από τους σεισμούς σοβαρά προβλήματα. Ο Άγ. Δημήτριος στο Φρούριο (17ος αιώνας) και η Παναγία στην Αιανή (11ος αιώνας) είχαν έντονες ρωγμές σε όλες τις τοιχοποιίες τους, ενώ το αρχοντικό Ν. Βούρκα (18ος αιώνας), εκτός από ρωγμές, παρουσίαζε και πολλές παραμορφώσεις στις τοιχοποιίες του. Και στα τρία κτίρια διαπιστώθηκε επιδείνωση της ήδη κακής εικόνας τους, χωρίς όμως να σημειωθούν καταρρεύσεις. Λαμβάνοντας υπόψη την κατάστασή τους πριν από το σεισμό και τη θέση τους σε σχέση με το ρήγμα, θα μπορούσαμε και πάλι να ισχυρισθούμε ότι η συμπεριφορά τους ήταν πολύ ικανοποιητική. Αν και παραδοσιακές κατασκευές με στατικά προβλήματα πριν από το σεισμό, άντεξαν στη σεισμική δράση.

Μεταγενέστερες τροποποιήσεις στον κορμό των λιθοδομών επηρέασαν την στατική συμπεριφορά ορισμένων κατασκευών και αποτέλεσαν την αιτία για την εμφάνιση μεγαλύτερης ή μικρότερης έντασης βλαβών. Η εκτεταμένη διάνοιξη ή διεύρυνση ανοιγμάτων, χωρίς προηγούμενη μελέτη, στον Άγ. Νικόλαο Γουλών (19ος αιώνας) δημιούργησε ασυνέχειες στις λιθοδομές με αποτέλεσμα την εμφάνιση ρηγματώσεων και παραμορφώσεων. Το μνημείο παρουσίασε μεν βλάβες μετά τον σεισμό, η κατασκευή όμως, ως σύνολο, άντεξε στη σεισμική δράση.

Αδυναμίες στην αρχική κατασκευή, και ιδιαίτερα ανεπαρκές δέσιμο της στέγης με τις περιμετρικές τοιχοποιίες, όπως διαπιστώθηκε κυρίως σε τρίκλιτες βασιλικές του 19ου αιώνα, προκάλεσε κατακόρυφες περιμετρικές ρηγματώσεις και σε αρκετές περιπτώσεις μερική κατάρρευση της λιθοδομής στις απολήξεις των τοιχοποιιών. Εντύπωση όμως προκαλεί το γεγονός ότι οι στέγες, αν και εν μέρει στον αέρα, διατηρήθηκαν ανέπαφες και εμφάνισαν μόνο μικρές παραμορφώσεις. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι βασιλικές αυτές λειτουργούσαν ως ενοριακοί ναοί και είχαν μια τακτική συντήρηση, σύμφωνα όμως με τις απόψεις των εκκλησιαστικών συμβουλίων.

Αστοχίες στις εργασίες αποκατάστασης προκάλεσαν μεγαλύτερης ή μικρότερης κλίμακας προβλήματα. Ένα θέμα ιδιαίτερα σοβαρό, εάν λάβει κανείς υπόψη ότι στο παρελθόν πολλά μνημεία επισκευάζονταν χωρίς στατικές μελέτες⁴. Ο Άγ. Νικόλαος Αιανής (16ος αιώνας), ήταν από τα λίγα μνημεία σε κακή κατάσταση που απο-

2. Άγ. Νικόλαος Αιανής

καταστάθηκε πριν από τους σεισμούς. Ο ναός, ο οποίος βρίσκεται σχεδόν πάνω στο ρήγμα, άντεξε στη σεισμική καταπόνηση, παρουσίασε όμως σοβαρά προβλήματα στις περιμετρικές τοιχοποιίες και στις τοιχογραφίες, με εξέχον την κατέρρευση τμήματος του ιερού. Στο πεσμένο τμήμα διαπιστώθηκε ότι οι λιθοδομές, από την αρχική κατασκευή, δεν ήταν ενισχυμένες με ξυλοδεσιές (εικ. 2). Κι εδώ υπεισέρχεται το δίλημμα, εάν θα έπρεπε ή όχι να είχαν προβλεφθεί πρόσθετες ενισχύσεις κατά τις εργασίες αποκατάστασης. Η μειωμένη σεισμική δραστηριότητα στην περιοχή κατά το παρελθόν, ήταν ίσως ο λόγος που δεν οδηγήθηκε ο μελετητής στην

εφαρμογή πρόσθετων ενισχύσεων, διατηρώντας με τον τρόπο αυτό την αρχική κατασκευαστική δομή του κτιρίου.

Διαφορετική ήταν η προσέγγιση στον Ταξιάρχη Αιανής (16ος αιώνας, εικ. 3) και στον Άγ. Αθανάσιο Καλοχίου. Οι εξαιρετικά κατεστραμμένες στέγες ανακατασκευάστηκαν για την προστασία της ανωδομής, χωρίς όμως να επισκευασθούν πρώτα οι φέρουσες τοιχοποιίες, οι οποίες με τον τρόπο αυτό επιβαρύνθηκαν από τα πρόσθετα φορτία της νέας στέγης. Οι αδύναμες λιθοδομές δεν άντεξαν στη δυναμική καταπόνηση και κατέρρευσαν.

Προσωρινά μέτρα προστασίας

Προσωρινά μέτρα προστασίας σε ερειπωμένα μνημεία, μέχρι την ολοκλήρωση των απαιτούμενων μελετών για την αποκατάσταση, αποδείχθηκαν ευεργετικά. Η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Παναγία (Τορνίκι) Ν. Γρεβενών ήταν εγκαταλειμμένη από δεκαετίες και ερειπωμένη. Το διώροφο καθολικό της (14ος αι.) ήταν ήδη κομμένο στη μέση από διαμπερή ρωγμή κατά μήκος της κυλινδρικής καμάρας και της κόγχης του ιερού, ενώ τμήμα

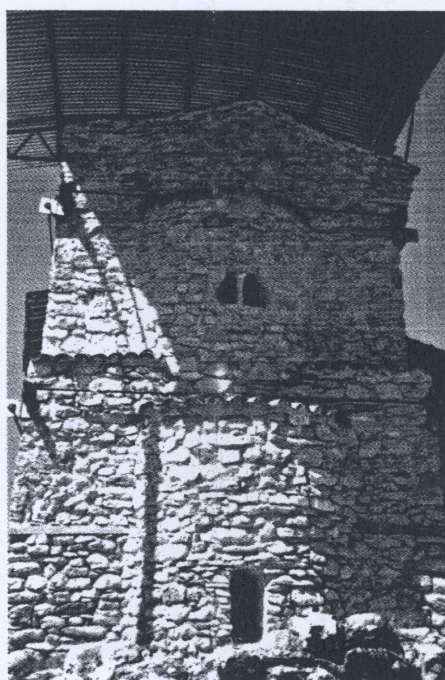
3. Ταξιάρχης Αιανής

4. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Παναγίας Ν. Γρεβενών.
Η ανατολική όψη πριν από τους σεισμούς

της κόγχης του ισόγειου ναού ήταν κατεστραμμένο (εικ. 4). Από τα κελιά και τα προσκτίσματα σώζονταν μόνο εκείνα της νότιας πτέρυγας, σε πολλή κακή κατάσταση. Τα μέτρα προστασίας στα σωζόμενα κελιά περιελάμβαναν πρόχειρα αρμολογήματα και τοπικές αναδομήσεις στις λιθοδομές ώστε να συγκρατηθούν, ενίσχυση του σκελετού των στεγών με πρόσθετα δοκάρια συμπλήρωση του πετσώματος και ανακεραμώσεις. Στο καθολικό, αντικαταστάθηκαν οι προ 10ετίας αντιστηρίξεις εξωτερικά, οι οποίες ήταν ανενεργές και συμπληρώθηκαν οι υφιστάμενες υποστυλώσεις εσωτερικά, λίγους μήνες πριν από τους σεισμούς. Οι ενέργειες αυτές περιόρισαν σε μεγάλο βαθμό την έκταση των βλαβών, ενώ η ελλιπής αντιστήριξη της ανατολικής όψης είχε ως αποτέλεσμα να προκληθούν πιο εκτεταμένες βλάβες στη θέση αυτή (εικ. 5).

Η αποκατάσταση των μνημείων από τις βλάβες των σεισμών⁵

Οι απαιτούμενες εργασίες για την αποκατάσταση από τις βλάβες θέτουν κρίσιμα ερωτήματα και προκαλούν σοβαρά διλήμματα, καθώς τα ζητούμενα είναι συχνά αντικρουόμενα. Η αποκατάσταση της εικόνας του μνημείου και κυρίως η διατήρηση της κατασκευαστικής δομής και της αυθεντικής ύλης είναι συνήθως σε αντίθεση με την αναγκαία ασφάλεια της κατασκευής. Στην εικόνα, πέρα από τη μορφή και τον διάκοσμο, υπεισέρχονται και άλλα στοιχεία σημαντικά, όπως η έννοια του χρόνου, με το αποτύπωμά του στις κατασκευές, που αλλάζει υφές και χρώματα στην ύλη, στοιχεία που συνήθως έρχονται σε δεύτερη μοίρα στην προσπάθεια διάσωσης και ασφαλούς λειτουργίας. Η χρυσή τομή δεν είναι πάντα εύκολη, με αποτέλεσμα μέρος της γοητείας που αποκτά μια ιστορική κατασκευή με τον χρόνο, αλλά και πολύτιμες μαρτυρίες που συνδέονται με την τεχνολογία της εποχής χάνονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Στις επεμβάσεις που ακολου-

5. Μονή Κοιμήσεως τ Θεοτόκου Παναγίας Ν. Γκ βενών. Η ανατολική όψη μετά τους σεισμούς
6. Μονή Κοιμήσεως τ Θεοτόκου Παναγίας Ν. Γκ βενών. Η ανατολική όψη μετά τις εργασίες αποκατάστασης

7. Αγ. Δημήτριος Φρουρίου.
Μετά τους σεισμούς

8. Αγ. Δημήτριος Φρουρίου.
Μετά τις εργασίες
αποκατάστασης

θησαν τους σεισμούς, ανάλογα με την περίπτωση και την έκταση των βλαβών, αλλά και την ιδεολογία του αναστηλωτή και του χρήστη, διαπιστώνονται διαφορετικά αποτελέσματα.

Στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Παναγία (Τορνίκι), το καθολικό αποκαταστάθηκε με τις συνήθεις μεθόδους, όπως αρμολογήματα, ενέματα και τοπικές αναδομήσεις, εργασίες απλές αλλά δύσκολες, καθώς οι βλάβες ήταν ενεργές, γεγονός που προϋπέθετε τη διατήρηση των αντιστηρίξεων σε όλη την πορεία των εργασιών και την τμηματική μετατόπισή τους προκειμένου να είναι προσιτές όλες οι επιφάνειες των τοιχοποιιών. Αντικαταστάθηκαν οι σαθρές ξυλοδεσιές, και ακολούθησαν πρόσθετες ενισχύσεις από ανοξείδωτους χάλυβες που αφορούσαν περιδέσεις στην στάθμη του δαπέδου και της στέγης και μεταλλικούς ελκυστήρες, υποστηρικτικούς στους υφιστάμενους ξύλινους (εικ. 6). Με τις εργασίες αυτές διατηρήθηκε η κατασκευαστική δομή του μνημείου, η εξωτερική όμως εικόνα του άλλαξε δραματικά από τα αναγκαία αρμολογήματα σε όλες τις επιφάνειες⁶.

Ο Αγ. Δημήτριος στο Φρούριο Ν. Κοζάνης αποκαταστάθηκε επίσης με τις κλασικές μεθόδους. Επιπλέον κατασκευάσθηκε νέα στέγη στη θέση πρόχειρης μεταγενέστερης. Κατά την ανακατασκευή, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη σύνδεση της νέας στέγης με τις περιμετρικές τοιχοποιίες με ξύλινα ζωνάρια, ώστε να εξασφαλισθεί η στατική λειτουργία του κτιρίου και παράλληλα να δημιουργηθεί οριζόντιος δίσκος στην απόληξη των τοιχοποιιών (εικ. 7, 8).

Το αρχοντικό Γρηγορίου Βούρκα (18ος αι.) στην Κοζάνη, μικτή κατασκευή από λιθοδομές και ξυλόπικτες τοιχοποιίες, είχε τακτική συντήρηση από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων, καθώς πέρα από τις κατά καιρούς επεμβάσεις χρησιμοποιούταν και ως έδρα των φυλάκων της περιοχής. Με τον σεισμό εμφανίσθηκαν, τοπικά, πτώσεις υλικών πληρώσεως στους τσατμάδες. Οι εργασίες για την αποκατά-

9. Μονή Ζάβορδας.
Μετά τους σεισμούς

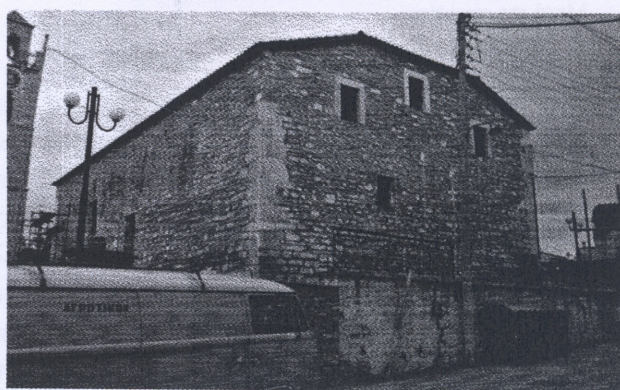
10. Μονή Ζάβορδας.
Μετά τις εργασίες
αποκατάστασης

σταση των βλαβών ήταν περιορισμένες και διατήρησαν σε μεγάλο ποσοστό την προγενέστερη εικόνα του κτιρίου.

Σε άλλες περιπτώσεις η αντιμετώπιση ήταν διαφορετική. Ολική καθαίρεση εφαρμόστηκε σε κάποιες τρίκλιτες βασιλικές του Ν. Κοζάνης που χρονολογούνταν στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ου αι. Ολική καθαίρεση σημειώθηκε και σε όλα τα κτίσματα της μονής της Ζάβορδας, εκτός από το καθολικό της (16ος αι.), και ανακατασκευή σε παρόμοια μορφή με σκελετό από οπλισμένο σκυρόδεμα. Η όλη εικόνα του χώρου ανατράπηκε δραματικά και η αυθεντική ύλη και η κατασκευή χάθηκαν οριστικά (εικ. 9, 10).

Ο ναός του Τιμίου Προδρόμου (18ος αι.) στη Λευκοπηγή Ν. Κοζάνης, ενοριακός ναός στην κεντρική πλατεία του οικισμού, παρουσίασε σοβαρότατες βλάβες από το σεισμό, όπως εκτεταμένες καταρρεύσεις στις απολήξεις των περιμετρικών τοιχοποιιών (εικ. 11), έντονες διαμπερείς ρωγμές και καταστροφές στον τοιχογραφικό του διάκοσμο. Η στέγη του παρέμεινε στη θέση της, στηριζόμενη πλέον, κυρίως, στις κεντρικές κιονοστοιχίες. Της αποκατάστασης του ναού, προηγήθηκαν εκτεταμένες συζητήσεις με τους τοπικούς φορείς για τη διατήρηση ή καθαίρεσή του. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης από τις βλάβες, προηγήθηκε υποστύλωση της στέγης και αποφόρτιση των περιμετρικών τοιχοποιιών, ακολούθησε καθαίρεση των ετοιμόρροπων τμημάτων, εξυγίανση των λιθοδομών με αρμολογήματα και ενέματα, αναδόμηση των κατεστραμμένων τμημάτων (εικ. 12), επισκευή της στέγης και κατάλληλη περίδεσή της με τις περιμετρικές τοιχοποιίες με ξυλοδεσιές και πρόσθετη ενίσχυσή της με ξύλινους ελκυστήρες (εικ. 13). Το μνημείο αυτό αποτελεί κλασική περίπτωση κτιρίου, υποψήφιου προς κατεδάφιση, λόγω της κρίσιμης κατάστασής του. Αν και η αρχική επιθυμία των κατοίκων και των τοπικών αρχών ήταν η κατεδάφισή του και η κατασκευή στη θέση του μεγαλύτερου και μεγαλοπρεπέστερου ναού, επικράτησε τελικά η δύναμη της πρόσφατης μνήμης, ατομικής και συλλογικής. Το χωριό, μετά τους σεισμούς άλλαξε τελείως εικόνα, καθώς όλα σχεδόν τα παλιά κτίρια κατεδαφίσθηκαν και στη θέση τους κτίσθηκαν νέα και το μόνο κτίριο που έμεινε από το παρελθόν είναι ο ενοριακός ναός του Τιμίου Προδρόμου.

11. Τιμιος Πρόδρομος Λευκοπηγής. Μετά τους σεισμούς
12. Τιμιος Πρόδρομος Λευκοπηγής. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης
13. Τιμιος Πρόδρομος Λευκοπηγής. Μετά την ολοκλήρωση της Α' φάσης των εργασιών αποκατάστασης

Επίλογος

Από την εμπειρία των σεισμών της Δυτικής Μακεδονίας, διαπιστώνουμε τα περισσότερα από τα μνημεία, αν και σε κρίσιμη μετά τους σεισμούς κατάσταση, επισκευάστηκαν και μάλιστα με απλές μεθόδους, όχι ιδιαίτερα δαπανηρές, γνωστές σε ένα ευρύ κύκλο μηχανικών και τεχνιτών. Η έγκαιρη αντιμετώπιση των προβλημάτων και ο προληπτικός έλεγχος τυχόν αδυναμιών στις κατασκευές θα περιόριζαν σε μεγάλο βαθμό την έκταση των βλαβών. Το γεγονός ότι εξαιρετικά επιβαρημένες παραδοσιακές κατασκευές άντεξαν στη σεισμική καταπόνηση είναι ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα προς διερεύνηση. Η μελέτη, επομένως, της στατικής συμπεριφοράς παραδοσιακών κατασκευών σε δυναμικές καταπονήσεις, θα πλούτιζε τις γνώσεις μας για το παρελθόν και θα αποτελούσε πολύτιμο εργαλείο για τις αποκαταστάσεις στο μέλλον.

Εάν υπήρχε το σχετικό ενδιαφέρον από τις ανθρώπινες κοινότητες και την κρατική εξουσία, θα μπορούσε να είχε διασωθεί, στις πόλεις και στους οικισμούς, σημαντικό απόθεμα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς από τους σεισμούς, οι οποίοι συχνά υπήρξαν το άλλοθι για την καταστροφή της.

**Η Κλεοπάτρα Θεολογίδου είναι αρχιτέκτων - αναστηλωτής, εντεταλμένη διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.*

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η συζήτηση οδήγησε στη «διακήρυξη του Άμστερνταμ» το 1975 και στις συστάσεις της UNESCO το 1976 για την «Προστασία και τον Σύγχρονο Ρόλο των Ιστορικών Περιοχών». Jokilehto, J.: *A history of Architectural Conservation*, τρίτη έκδοση, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002, σσ. 285-287
2. *Πεπραγμένα του 2ου Συμποσίου του ICOMOS*, ΤΕΕ, Αθήνα 1979
3. Theologidou, K.: "The castle of Serbia. Historical documentation, architectural description, pathology, proposed repair works", *Restoration and use of the early medieval fortifications in the east Mediterranean countries*, FORTMED 1st European Workshop, EC 5th Framework Programme INCO-MED and Environmental Research Programmes, Thessaloniki, 2005, σσ. 93-109
4. Η πλημμελής στελέχωση των περιφερειακών υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και η οικονομική δυσπραγία αφενός και η κακή κατάσταση των μνημείων αφετέρου, που οδήγούσαν στην ανάγκη άμεσων επεμβάσεων, ήταν η αιτία, στο παρελθόν, οι μελέτες αποκατάστασης να μην περιλαμβάνουν συχνά στατικό έλεγχο.
5. Αρμόδια για τις εργασίες αποκατάστασης των μνημείων ήταν η 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.
6. Θεολογίδου, Κ.: «Εργασίες αποκατάστασης ιερών μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Τορνικίου νομού Γρεβενών», *Τα Γρεβενά. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός*, πρώτη έκδοση, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 108-112.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θεολογίδου, Κ.: «Εργασίες αποκατάστασης ιερών μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Τορνικίου νομού Γρεβενών», *Τα Γρεβενά. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός*, πρώτη έκδοση, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 108-112.
- Jokilehto, J.: *A history of Architectural Conservation*, τρίτη έκδοση, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002
- Πεπραγμένα του 2ου Συμποσίου του ICOMOS*, ΤΕΕ, Αθήνα 1979
- Παπαζάχου, Β.Παπαζάχου, Κ.: *Οι σεισμοί της Ελλάδας*, πρώτη έκδοση, ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη, 1989.
- Theologidou, K.: "The castle of Serbia. Historical documentation, architectural description, pathology, proposed repair works", *Restoration and use of the early medieval fortifications in the east Mediterranean countries*, FORTMED 1st European Workshop, EC 5th Framework Programme INCO-MED and Environmental Research Programmes, Thessaloniki, 2005, σσ. 93-109